

Mevlana'da ve Harakani'de Metafizik Âlemin Bir Aktörü Olarak İnsan

EMİNE ÖZTÜRK^a

Öz

İnsan suresi şu beş ayetle başlar ve bu surede insana iki yol seçme hakkı tanındığından ve insanın bu iki yoldan birini seçmek hususunda özgür olduğundan bahsedilir. “1-Gerçekten insan üzerine dehirden(zamandan) öyle bir müddet geldi ki o zaman o anılmaya değer bir şey değildi. 2-Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu iştirici ve görücü yaptık. 3-Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükredici olsun ister nankör. 4-Çünkü biz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. 5-Kuşkusuz iyiler de karışımı kâfur olan dolgun bir kadehten içerler.” Bu suredeki üçüncü ayet oldukça dikkat çekicidir, kuşkusuz ki yaratıcı insana yolu göstermiştir ve artık şükretmek de nankör olmak da insanın yalnızca kendi seçimidir. Seçimlerinde özgür bir varlık olması insanı o seçiminin sorumlusu yapar ki, böylelikle insan gerek fiilleriyle gerek duasıyla seçimlerinin bir aktörü durumundadır. Bu onu aynı zamanda metafizik âlemin de aktörü yapmaktadır. O halde insan fiilleriyle, dualarıyla, dilekleriyle ve hatta temennileriyle metafizik âlemin bir aktörü durumundadır. Yani kul ile Allah arasındaki ilişki, sadece Allah’tan kula bir süreç değil, aynı zamanda kuldan Allah’a doğru gerçekleşen inşai, oluş ve yapım halinde diyalektik bir süreçtir. Mevlana ve Harakani gibi bütün büyük tasavvuf erbabı da konuyu bu açıdan ele almışlardır. Nitekim Kenan Rıfai¹ hazretlerinin aşağıdaki şiiri bu diyalektik ilişkiyi detaylıca anlatan ve aynı zamanda özetleyen bir şiirdir.

Hak suretidir âlem-i imkân ile âdem
Bundan güzeli nerde ki cennet'te mi sandın
Her yer ne güzel menba-ı hüsn, insan güzeli
Sen de bu cemâli, huri gılmanda mı sandın

^a Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı ve Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi

¹ <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Erişim Tarihi: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rıfai

Her yerde, fakat arifin kalbindedir Allah,
 Yoksa sen onu arz u semâvâta mı sandın
 Dünyâ diyerek geçme sakın, burdadır her şey
 Mîzân ü sırât'ı mutlaka orda mı sandın
 Cennet ü düzah, gamm ü sürür, zulmet ile nûr
 Yaptıklarının gölgesi, hâriçte mi sandın
 Bilgin sana kıymet, talebin neyse osun sen
 İnsanlığı sâde yiyip içmekte mi sandın

İşte bu araştırmanın konusu Mevlana ve Harakani'nin eserlerinde metafizik âlemin aktörü olan insanı daha doğrusu insan-ı kamili değerlendirmek ve ele almaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Harakani, insan-ı kâmil, metafizik âlem

Human as A Mean of Metaphysic Actor in Mevlana and Harakani

Abstract

The human surname begins with the following five verses, in which the human being is given the right to choose two paths, and the human being is free to choose one of these two paths. "1-Really came to the human beings for such a long time, then it was not something worth remembering. 2-We have created mankind a complicated tract to test, but we made him hearing and visible. 3-Certainly we showed him the way; whether thankful or ungrateful. 4 For we have prepared chains for the unbelievers, iron rings, and a flaming fire. 5- Surely the good ones also drink a full glass of camphor mixture." The third verse in this verse is quite striking, undoubtedly the creator has shown to man the way, and now it is only his own choice to be thankful and ungrateful. The fact that there is a free being in their election makes the person responsible for that election so that they are an actor of their choice with the necessity of human being and their actions. This makes him also the actor of the metaphysical realm. In that case, human is an actor of metaphysical realm with human actions, prayers, wishes and even wishes. In other words, the relationship between the servant and God is not only a process from God to man but also a constructive and a dialectical process that takes place from man to God. Mevlana and Harakani, such as all the

great Sufi manuscripts are taken this subject from this perspective. As a matter of fact, the following poem by Kenan Rifai² is a poem which explains and summarizes this dialectical relation in detail.

Right is the realm with the possibility of real
 Where is the beautiful sand in heaven?
 Everywhere is beautiful source of beauty ,
 Do you think this face is a face of houri of Gilman?
 Everywhere, but in the heart of a wrath Allah,
 Or do you think He is on the ground or in the sky
 Do not pass it by saying that the world everything is here
 Is Trial balance and Sir Bridge in Hereafter do you think?
 Heaven and hell, sadness and happiness, the darkness and the light
 All are the shadows of the things that you made
 Your knowledge is valuable to you, you are whatever you ask
 Do you think eating or drinking is humanity?

This is the subject of this paper is to evaluate and try to tackle the human beings in the works of Mevlana and Harakani, as the actor of the metaphysical realm,

Key Words: Mevlana, Harakani, human beings, metaphysical realm

Giriş

İnsan suresi şu beş ayetle başlar ve bu surede insana iki yol seçme hakkı tanındığından ve insanın bu iki yoldan birini seçmek hususunda özgür olduğundan bahsedilir.“1-Gerçekten insan üzerine dehirden(zamandan) öyle bir müddet geldi ki o zaman o anılmaya değer bir şey değildi. 2-Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu işitici ve görücü yaptık. 3-Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükredici olsun ister nankör. 4-Çünkü biz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. 5-Kuşkusuz iyiler de karışımı kâfur olan dolgun bir kadehten içerler.” Bu suredeki üçüncü ayet oldukça dikkat çekicidir, kuşkusuz ki yaratıcı insana yolu göstermiştir ve artık şükretmek de nankör olmak da insanın yalnızca kendi seçimidir. Seçimlerinde özgür bir varlık olması insanı o seçiminin sorumlusu yapar ki, böylelikle insan gerek

² <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Date of Access: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rifai

fiilleriyle gerek duasıyla seçimlerinin bir aktörü durumundadır. Bu onu aynı zamanda metafizik âleminde aktörü yapmaktadır. O halde insan fiilleriyle, dualarıyla, dilekleriyle ve hatta temennileriyle metafizik âlemin bir aktörü durumundadır. Yani kul ile Allah arasındaki ilişki, sadece Allah'tan kula bir süreç değil, aynı zamanda kuldan Allah'a doğru gerçekleşen inşai, oluş ve yapım halinde diyalektik bir süreçtir. Mevlana ve Harakani gibi bütün büyük tasavvuf erbabı da konuyu bu açıdan ele almışlardır. Nitekim Kenan Rıfai³ hazretlerinin aşağıdaki şiiri bu diyalektik ilişkiyi detaylıca anlatan ve aynı zamanda özetleyen bir şiirdir.

Hak suretidir âlem-i imkân ile âdem
 Bundan güzeli nerde ki cennet'te mi sandın
 Her yer ne güzel menba-ı hüsn, insan güzeli
 Sen de bu cemâli, huri gılmanda mı sandın
 Her yerde, fakat arifin kalbindedir Allah,
 Yoksa sen onu arz u semâvâtta mı sandın
 Dünyâ diyerek geçme sakın, burdadır her şey
 Mîzân ü sırât'ı mutlaka orda mı sandın
 Cennet ü düzah, gamm ü sürür, zulmet ile nûr
 Yaptıklarının gölgesi, hâriçte mi sandın
 Bilgin sana kıymet, talebin neyse osun sen
 İnsanlığı sâde yiyip içmekte mi sandın

İşte bu araştırmanın konusu Mevlana ve Harakani'nin eserlerinde metafizik âlemin aktörü olan insanı daha doğrusu insan-ı kâmilî değerlendirmek ve ele almaya çalışmaktır. Öncelikle insanın nasıl olup da sadece aynı zamanda ve asli olarak öteki yani metafizik âlemin de aktörü olabildiğine değinmek gerekmektedir. İnsan metafizik âlemin de aktörüdür. Zira Allah(C.C.) Kur'an-ı Kerim'de, Tin suresinde, “İncire ve Zeytine andolsun; Sina Dağı'na andolsun ve bu Emin Belde (Mekke)'ye andolsun. Andolsunki Biz, insanı (nefsini) ahsen-i takvim içinde(nefs tezkiyesi ve tasfiyesi) yaparak en güzele ulaşabilecek özellikte yarattık. Sonra O'nu esfel-i safilin(en sefil hale nefsinin karanlıklarına) iade ettik (çevirdik)”⁴ buyurmaktadır. Şayet Tin suresine yukarıdaki Tasavvuf Psikolojisi

³ <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Erişim Tarihi: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rıfai

⁴ www.kuranmeali.org/kuran/tin-suresi; Erişim Tarihi: 8.10.2017.

çerçevesinde bir anlam yüklenecek olursa; ahsen-i takvim insan için nefis tezkiyesi ve terbiyesi anlamını taşıırken, esfel-i safilin de insan için nefsinin karanlıkları anlamına gelmektedir. Böylelikle insan-ı kâmil, ahsen-i takvim yoluyla esfel-i safilinden kurtuluşun yollarını arayan kişidir. Ve kişi bunu başardığı ölçüde insan-ı kâmil ve arif ve Allah dostu bir kimse haline gelecektir. Bu yolla da metafizik dünyanın en önemli aktörü durumuna yükselecektir. Zira insan dual bir varlıktır. Melekût âleminin en üstüne çıkabildiği gibi nefsinin karanlıklarına da gömülebilir. Nefsinin karanlıklarına düşmemenin yolu nefis tezkiyesi ve terbiyesinden geçmektedir. İşte bu araştırmanın konusu nefis tezkiyesini gerçekleştirmiş insanların halleri ve durumları ile ayrıca Harakani⁵ ve Mevlana'nın metafizik âlemin aktörü olan insan-ı kâmilin hallerine ve durumlarına dair söyledikleridir.

I. Kur'an'da İnsan-ı Kamil

Tasavvuf tarihinin en önemli mevzularından birisi insan-ı kâmil anlayışı, varlık ve bilgi problemiyle ilgisi yanında dini ve ahlaki boyutları da bulunan derin fikri çaba ve ruhi tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İnsan-ı kâmil kavramı tasavvuf literatürüne sistematik bir şekilde Muhyiddin İbnü'l Arabi ile girmiştir. İbnü'l Arabi çizgisinde gelişen tasavvufi gelenekteki muhtevasıyla insan-ı kâmil düşüncesini doğrudan Kur'an-ı Kerimden çıkarmak mümkün olmasa da bazı ayeti kerimelerin insan-ı kâmil düşüncesi istikametinde yorumlanabileceği görülmektedir. Allah-ü Teala Kur'an-ı Kerimde kamil insanları şöyle tavsif etmektedir:⁶

⁵ Harakani hakkında daha geniş malumat için bk. Alparslan Kartal, "Ebu'l-Hasan Harakani ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142; Alparslan Kartal, "The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakani Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism", *ICHER Conference Proceedings, Houston 2017*, s. 20; Alparslan Kartal, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243; Emine Öztürk, Alparslan Kartal, Halil Celep, "Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakani (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, Vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395; Alparslan Kartal, "Ebu'l-Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, sayı, 15, s. 166.

⁶ İsa Çelik, *Tasavvufi Düşüncede İnsan-ı Kamil*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 32-35.

“Allah’ın dostları ancak muttaki olanlardır.”⁷

“Kur’an’a varis olarak seçtiğimiz kullardan bazısı da Allah’ın izniyle hayırlarda en önde olanlardır.”⁸

“Her şeyi ile tamamen bana yönelenlere tabi ol.”⁹

“Onlar Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir.”¹⁰

“Ey iman edenler! İcinizden kim dininden dönerse şunu iyi bilsin; Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı sever, müminlere karşı çok alçak gönüllü kâfirlere karşı onurlu ve izzet sahibidirler.”¹¹

“İman edip salih amel işleyenler var ya, şüphesiz halkın en hayırlısı onlardır.”¹²

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah’ın rızası için nefisini ve malını feda eder.”¹³

“Onlar herhangi bir ticaret ve alışverişin kendilerini Allah’ı zikretmekten, namazı kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoyamadığı erlerdir...”¹⁴

“O temiz akıl sahipleri ayakta yürürken, otururken ve yanları üzere yatarken, bütün hal ve zamanlarda Allah’ı zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler.”¹⁵

“Dikkat edin Allah dostlarına ne korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar...”¹⁶

II. Harakani ve Mevlana’da İnsan-ı Kamil

Bu ayetlerden yola çıkan Harakani civanmertlik kavramını ortaya koymuştur. Ve Harakani’deki civanmertlik kavramını da Sırrı Akbaba şöyle

⁷ Enfal, 8/34

⁸ Fatır, 56/32

⁹ Lokman, 31/15

¹⁰ En’am, 6/90

¹¹ Maide, 5/54

¹² Beyyine, 98/7-8

¹³ Bakara, 2/27

¹⁴ Nur, 24/37

¹⁵ Ali İmran, 3/161

¹⁶ Yunus, 10/62

izah etmektedir.¹⁷ “Mana eğitiminin gerçekleştiği tasavvuf yolundan ve bu yolun yolcularından yararlanmak gerekir. Civanmert: Mert yaradılışı, yüce gönüllü yiğit demektir. Bu yiğitler Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin sözlerinden hareketle şu şekilde sınıflandırılabilir: **1. Civanmertler işleri ağır, yükleri hüznün olan yiğitlerdir:** “Civanmertlerin kalbinde öyle bir yük vardır ki, eğer bu yükü bir mahlûka koysalar yok olur. Bu yükü taşıyabilmeleri için kendi evliyasını kendisi koruyor. Yoksa damarları ve kemikleri hurdahaş olur.” “Hak Teâlâ eşyayı halk arasında bölüştürmüştür. Civanmertlerin hissesi için hüznün ayırmış ve onlarda bunu kabullenmiştir.” “İş kendilerinden el çekmedikçe civanmertler işten el çekmezler.” **2. Civanmertlerin hüznü amaçlıdır:** “Civanmertlerin derdi iki âleme sığmayan bir üzüntüdür. Bu üzüntü zikretmek istediklerinde Ona yaraşır biçimde Onu anamama üzüntüsüdür.” “Ola ki kalbimize bir şey doğar da enbiya ve evliyanın tattığı cinsten bir şey tadarız, diyen civanmertlerin gözü Allah'ın gaybındadır.” **3. Civanmertlerin açığa vurulmayan sırları vardır:** “Hak Teâlâ civanmertlerin sırrını ne bu dünyada ne de öteki dünyada açığa vurur ve bu sırrı kendileri de açığa vurmazlar”. **4. Civanmertlik büyüklük, civanmertler de büyük insanlardır:** “Bir civanmert çölün kenarına varıp şöyle bir baktı, sonra geri dönüp, ‘Ben buraya sığmam.’ dedi. O ben olduğum için demek istedi.” **5. Civanmertlerin de gıdası vardır:** “Civanmertler için yenecek ve içilecek şey Allah sevgisidir.” **6. Civanmertliğin analizi yapılabilir:** “Civanmertlik üç çeşmeli bir deryadır: Biri cömertlik, ikincisi şefkat, üçüncüsü de halktan doymuş olup Hakka muhtaç olmak.” **7. Âlim ile civanmert arasında fark vardır:** “Şu zahiri ilmin bir zahiri var, bir de bîatını. Bîatını olanında bîatını vardır. Zahir ve zahirin zahiri olan ilim âlimlerin anlattıkları şeydir. Bîatını ilmi civanmertler yine civanmertlere anlatırlar. Bîatının de bîatını olan ilmi civanmert ile Allah u Teâlâ arasında bir sırdır ki, halk için ona yol yoktur.” **8. Civanmertleri inkâr eden kendine yazık etmiştir:** “Şayet civanmertleri inkâr varsa, yer ve gök dahi yardımcı olsa tâatın hiçbir değeri olmaz.”

¹⁷ Sırrı, Akbaba; *Mevlana'nın Mesnevide Yeralan Ebu'l-Hasan El Harakânî (Hz) Hakkındaki İki Menkıbeden Eğitim İçin Çıkarılan Dersler*; Harakani Dergisi, Kars, 2014, Sayı:1, s. 157-158.

Harakani insan-ı kâmillerin, Allah dostlarının, civanmertlerin özelliklerini şöyle ifade etmeye devam etmektedir.¹⁸

Soru cevap bölümünde, “Allah’ın Dostlarının alameti nedir? diye sorulduğunda cevabı, Kalbinde dünya sevgisi taşımamaktır.” şeklindedir. Soru cevap bölümünde “Vesvese neden doğar? sorusuna gözün gereksiz şeyleri görüp bunlarla meşgul olması, kulağın gereksiz şeyleri duyup bunlarla meşgul olması ve en son olarak da boğazdan aşağı haram lokma gitmesinin kalbi kirlettiğini ve vesvesenin bunlardan doğduğunu söylemiştir.¹⁹

Soru cevap bölümünde “Doğru sözlü sadık mürit kimdir? diye sorulduğunda cevabı Sözü yürekten söyleyen yani dili ile kalbi aynı olandır.” şeklindedir.²⁰

Soru cevap bölümünde “Arif kimdir? Diye sorulduğunda yiyecek toplamak arzusuyla yuvadan ayrılan onu bulmadığı halde yuvasına dönmek isteyip te yolunu şaşırarak hayrete düşen ve gitmek istediği yuvasına gidemeyen kuşa benzeyen kişidir.” şeklinde cevap vermiştir.²¹

Soru cevap bölümünde, “Kalbi Allah’ın varlığıyla kuşatılan kimsenin alameti nedir? sorusuna baştan ayağa kadar tamamen (yani bütün organlarının) Allah’ın varlığını ikrar etmesi, ve her daim Mecnun’un Leyla’yı sayıkladığı gibi Alah’ı sayıklamasıdır.”²²

Soru cevap bölümünde seyr-i sülukta bulunan kişinin kalbi hakkında sorulduğu zaman O’nun kalbi yolculuk yapanın yani yolda yürüyenin ayağının su toplaması gibi gökyüzünde yolculuk yapanın kalbi de gökyüzünde yolculuk yaptığı için su toplamıştır.²³

Soru cevap bölümünde kendisine civanmertlerin baharı sorulduğunda; “Onlar muhabbet şarabını kana kana içmelerine rağmen o şaraba hasret ölenlerdir”, demiştir.²⁴

¹⁸ Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu’l Hasan Harakani, Nuru’l Ulum ve Münacatı*; Şehit Ebu’l Hasan Harakani, Ankara, s. 222

¹⁹ Çiftçi, a.g.e., s. 224.

²⁰ Çiftçi, a.g.e., s. 225.

²¹ Çiftçi, a.g.e., s. 227.

²² Çiftçi, a.g.e., s. 228.

²³ Çiftçi, a.g.e., s. 230.

²⁴ Çiftçi, a.g.e., s. 230-231.

Sufilerin merhaleleri kendisine sorulduğunda, üç merhale vardır; birincisi Allah'tan başka hiçbir şey yoktur demektir, ikincisi Allah'la kurbiyet(yakınlık) kurmaktır ve üçüncüsü onun ateşiyle yanmaktır demiştir.²⁵

Soru cevap bahsinde dedi ki; “Allah'ın her şeyi bildiği gibi kendini bilmendir; ikincisi hem senin var olduğunu hem onun var olduğunu bilmendir ve üçüncü merhalede her şeyin O olması, senin onda yok olmandır.”²⁶

Vaaz ve nasihat bahsinde dedi ki; “gönül erleri kalplerini koruyan kimselerdir; Allah'a âşık olanlar ise kalplerine Allah sevgisinden başka bir şey koymayan kimselerdir.”²⁷

İnsan-ı Kâmil olmanın önündeki en büyük engelin kalpteki kibir, haset ve riya ateşi olduğunu şöyle belirtmektedir. Vaaz ve nasihat bahsinde dedi ki: “Eğer senin tandırından senin elbisene bir ateş sıçrarsa onu hemen söndürmeye çalışırsın, senin dinini yakacak bir ateşin yani senin kalbinde yer alan kibir, haset, riya ateşini nasıl uygun bulursun?”²⁸

İnsan-ı kâmil hususunda en büyük mekteplerden biri olan Mevleviliğin kurucusu olan ve gönül pazarında sattıklarını Harakani'den alan Mevlana'nın Âlem-Allah ilişkisine bakış açısı şöyledir. Mevlana kendisini keşfedipte kendinde bulunanı hissettikten sonra kendinde bulunanı başkalarında da gördü böylece hak sevgisiyle insan sevgisini birleştirdi. İnsanı yaratandan ötürü sevmenin kâmil insan olmanın bir parçası olduğu inancına vardı.²⁹ Ve bunu şu satırlarıyla ifade etmektedir.

“Gel, gel daha yakın gel, bu yol vuruculuk ne zamana dek sürüp gidecek? Mademki sen bensin, ben de benim. Artık bu Senlik ve Benlik nedir? Biz Hakk'ın nuruyuz, Hakk'ın aynasıyız. Şu halde kendi kendimizle birbirimizle ne diye çekişip duruyoruz? Bir aydınlık bir aydınlıktan neden böyle kaçıyor? Biz hepimiz, bütün insanlar tekbir vücut halinde olgun bir insanın varlığında toplanmış gibiyiz. Fakat neden böyle şaşırıyız? Aynı vücudun birer uzvu olduğumuz halde neden zenginler yoksulları böyle hor

²⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 231.

²⁶ Çiftçi, a.g.e., s. 234.

²⁷ Çiftçi, a.g.e., s. 237.

²⁸ Çiftçi, a.g.e., s. 238.

²⁹ Şefik Can, *Mevlana Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s.141.

görürler? Aynı vücutta bulunan sağ el, ne diye kendi sol elini hor görür. Her ikisi mademki senin elindir, aynı tende uğurlu ne demek uğursuz ne demek? Biz hepimiz bütün insanlar hakikatte tekbir cevheriz....Sen kendinde kaldıkça bir habbesin, bir zerresin. Fakat herkesle birleştin, kaynaştın mı bir ummansın bir madensin!....Dünyada çeşitli diller, çeşitli lügatler var, fakat hepsinin de anlamı birdir....Tevhidin ne demek olduğunu anlar da birliğe erersen gönülden sözü manasız düşünceleri söküp atarsan, can mana gözü açık olanlara haberler gönderir, onlara gerçekleri söyler.”³⁰

Mevlana kâinattaki ve insanın yaratılışındaki çeşitliliği ve dinlerin çokluğundaki hikmeti de şöyle açıklamaktadır. “Cihanda basamak basamak ta göklere kadar yükselen gizli merdivenler vardır. Her topluluğun ayrı bir merdiveni vardır. Her yürüyüşün başka bir göğü bulunmaktadır. Her biri öbürünün halinden habersizdir. Gökler geniş çok geniş bir ülkedir. Öyle geniş öyle sonsuz ki ne başı vardır ne de sonu.”³¹

Mevlana'nın âlem algısını yukarıdaki Divan-ı Kebir'den alınan satırlar gayet net yansıtmaktadır. Böylelikle o Alay-ı illiyyine ulaşmanın yolunu seyr-i sulukta ve kalbi temizlemekte görmektedir.

“Mevlana, insanı kâmil-i ifade etmek üzere Şeyh, pir, Allah adamı, Merd-i Huda, Merd-i Hak, Allah Gölgesi, Saye-i Yezdan, Abdal fakir, arif, âşık ehl-i kâmil, kamilan, evliya, varlık hulasası, maz-ı vücut, ilahi hekimleri, tabiban-ı ilahi, gönül sahibi, sahibi dil, gönül ehli, ehli dil, yüce er, sadr-ı ecel, vuslat sahibi, sahibi visal, ulular, serveran, vuslat sarhoşları, mestan-ı visal gibi nitelemeler kullanır. Bu nitelemeler genellikle şeyh ve pirin vasıfları olarak kullanılır.”³²

“Mevlana şeyh ve piri hakkın sıfatlarına tümüyle bürünen ve hakkın makbulü, kabul-ü hüda haline gelmiş kişi diye tanımlar. Mevlana'ya göre hakkın sıfatlarından bazısına sahip olup, bazısına henüz muttasıf olmamış kişiye şeyh ve pir denilemez. Böyle birisi henüz sadece âlem halkından bir ferttir. Mevlana insan-ı kâmilin bütünüyle dönüşmüş olan bu varlığını **“hakkın nuruyla dolu mutlak nur”** diye tanımlar. Güneş ışığının yeryüzündeki pislik üstüne düşmekle pisenmeyişi gibi, ten kadehi kırılan ve

³⁰ Can, a.g.e., s. 144.

³¹ Can, a.g.e., s. 146.

³² Osman Nuri Küçük, *Fususu'l Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s.287-288.

mutlak nur haline gelmiş insan-ı kâmilin sahip olduğu nura da beşeri suret ve cismani gerekliliklerinin artık bir zarar veremeyeceğini ifade eder.”³³

“Mevlana'nın insan-ı Kâmil'in temel özelliği olarak gördüğü husus Allah-ı Billah yahut yokluk bilgisi Daneş-i fakr'dır. Mevlana'nın bu ilme yüklediği hususiyet her insan için bu ilmin zorunlu gerekliliğidir. Dünyada sahip oldukları diğer meziyet ve üstünlüklerle övünenlerin yokluk ilmine sahip olmaması halinde bunun insani varoluşun temel gereğini yerine getirmemiş olduğunu dil bilimciyle kayıkçı hikâyesinde işler.”³⁴

“Mevlana'nın insan-ı kâmilin özellikleri bağlamında üzerinde durduğu başlıca hususlardan biri kâmil insanların gerçek varlıkları itibariyle meçhul oldukları diğer sıradan insanlar tarafından anlaşılamadıklarıdır. Mevlana kâmil insanların bu özeliğini insan kelimesinin kök anlamlarından biri gözbebeği ve görme duygusu üzerinden izah eder. Halk nazarında kâmil insanlar gözbebeği gibi küçük görünürler. Hâlbuki tüm varlığın gözbebeği olan kâmil insanlar maddi âlemler ve yüce âlemler bir yana onları yaratanı dahi görmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak küçük görülmelerinden dolayı kâmil insanların gerçek değeri anlaşılabilir.”³⁵

“Mevlana'nın İnsan-ı kâmil için kullandığı âlem-i kübra nitelemesi dikkat çekicidir. İnsan-ı kâmil âlemin hakikatlerine hakkın hakikatlerini de eklemiş olduğundan en büyük âlem, âlem-i kübra haline gelmiştir. Ancak onun bu sonsuz varlığı beşeri varlığı ardında gizlenmiş olduğundan sıradan insanlarca idrak edilemez. Arifin kalbi genişlikten öyle bir mertebeye ulaşır ki, içindeki şeyler de dâhil arşın yüz milyon katı genişliğinde bir şey arifin kalbinin köşelerinden bir köşede bulunsaydı, arif onu hissetmezdi.”³⁶

“Mevlana, kâmil insanın cisimler âlemindeki yüceliği ile sınır konulmayan ruhaniyetinin sonsuzluğunu sembolik bir dille anlatır. Onun yeryüzündeki gölgesini Kafdağı'na ruhunu ise mitolojik kuş Simurga benzetir. Bilindiği gibi Kafdağı teşbihi bu âleme en yüce ve erişilmez bir benzetme olarak kullanılmaktadır. Mevlana Kafdağı teşbihi ile insanı kâmilin taayyün âlemindeki yüceliğine; Simurg teşbihiyle de insani

³³ Küçük, a.g.e., s. 288.

³⁴ Küçük, a.g.e., s. 290-291.

³⁵ Küçük, a.g.e., s. 291.

³⁶ Küçük, a.g.e., s. 293; Mevlânâ ile Harakânî'nin yokluk (fenâ) anlayışlarını karşılaştırmak için bkz. Ayhan Hira, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy. 1, s. 169-185.

hakikatin sahibi olan Muhammedi hakikat mertebesindeki ruhuna işaret eder.”³⁷

“Mevlana’ya göre insan-ı kâmilin âleme nisbetle cilalanmış bir ayna mesabesinde olduğuna değinilmiş bu özelliği kuvveden fiile geçmiştir. Bu nedenle Kevni ve ilahi hakikatler kâmil insanın varlığında görünür. Mevlana insan-ı kâmilin bu özelliğine “Üstünde bir toz bile kalmayan gönül, ne hale gelir? Artık bir düşün!” ifadesiyle işaret eder. İnsan-ı kâmilin bu vasfı âleme ait Kevni hakikatlere Hakk’inkileri de ekleyerek zıtları toplayan birlik mertebesine ulaşmış olur.”³⁸

“Mevlana insan-ı kâmilin Hakkı en iyi gösteren mazhar oluşunu güneş ışık ve renkler temsili üzerinden izah eder. Güneş ışığı farklı renklerdeki camlarda o camın rengine uygun şekilde yeşil mavi kırmızı renkte görülmektedir. Hâlbuki ışık, bütün renkleri barındıran bir yetkinlik ve kuşatıcılığa sahiptir. Güneşin ne olduğunu en iyi gösteren farklı renklerdeki camlar değil renksiz camdır. İnsan-ı kâmil renksiz cam gibidir. Işığı en iyi yansıtan beyaz, diğer tüm renklerin başı ve rehberi olduğu gibi insan-ı kâmilde kendi varlığında zuhur eden hakkın sıfatlarını en yetkin şekilde yansıtan varlıktır.”³⁹

“Mevlana’ya göre insan-ı kâmil haline gelen kişi Hz.Peygamber’in asaleten sahibi olduğu doğruluk makamın(mak’ad-ı sıdk)a yükselir. Doğruluk makamına yükselen kişinin mertebesi Mevlana’ya göre arştan bile daha yücedir. Zira İnsan-ı Kamil’in gönlünde “Rahman Arş üzerine istiva etti.” Ayetinde işaret edilen sır zuhura gelmiştir. Bu irtibatı bulan kâmil insanın gönlüne Cenab-ı Hakk vasıtasız hükmeder.”⁴⁰

“Mevlana’nın işaret ettiği Rahman’ın insan-ı kâmilin kalbine istiva etmesi üzerinde İbnü’l Arabi’nin aynı hususla ilgili derin izahları vardır. Mevlana ‘Ben yere göğe sığmam, ancak mümin olan kulunun kalbine sığarım’ şeklindeki kutsi hadiste işaret edilen insan-ı kâmilin gönlünün Hakkı sığdıran en kâmil ayna olduğu hususu üzerinde önemle durur. Mevlana’ya göre insan-ı kâmilin gönlüne keyfiyetsiz şekilde tecelli eden Hakk tüm isim ve sıfatlarını bu mazhar vasıtasıyla gösterir. Hakk’ı sığdıran

³⁷ Küçük, a.g.e., s. 293-294.

³⁸ Küçük, a.g.e., s. 294.

³⁹ Küçük, a.g.e., s. 294.

⁴⁰ Küçük, a.g.e., s. 296-297.

insan-ı kâmilin kalbinin hakkın vücudunu gösteren en yetkin mazhar olduğunu belirtir.”⁴¹ “İnsan-ı kâmilin özelliklerinden birisi, ilahi ve sıfat ve isimlerin kendisi üzerinden âleme yansıdığı bir mazhar haline gelmesidir. Cenab-ı Hakk zatı itibariyle âlemlerden müstağni olduğundan ilahi isimlerin tamamı yaratılmışların içindeki en yetkin ayna olan insan-ı kâmil vasıtasıyla âleme yansımaktadır.”⁴²

Sonuç

Mevlana insanı seyr-i süluk yolculuğunda sufinin en çok kendiyile meşgul olması gerektiğini ancak nefis terbiyesi ve tezkiyesi ile kişinin insan-ı kâmil mertebesine yükselebileceğini bunun yolunun kişinin kendi içindeki can içre canı aramasından ve kişinin beden kafesinden kurtulmasından geçtiğini ve ancak bu yolla metafizik âlemin aktörü olabileceğini şu şiiriyle konuyu özetleyerek bize sunmaktadır.

“Canının içinde bir can var, o canı ara
Dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara
A yürüyüp giden sufi gücün yeterse ara;
Ama dışarıda değil, aradığını kendinde ara!”⁴³

Kamil insan olmanın yolunun, insanın kalbini temizlemesinden geçtiğini de Mevlana şu satırlarında çok güzel özetlemektedir. Kalp ve ruh temizlenince ayna ancak o zaman gammaz olur ve ancak o zaman öte diyarlardan haberler sunan bir aynaya bir metafizik aktöre dönüşür.

Aşk, bu sözün dışarı çıkıp yazılmasını ister; ayna gammaz olmaz da ne olur?⁴⁴

Aynan bilir misin neden gammaz değil? Yüzünden tozu pası silinmemiş de ondan.⁴⁵

Nihayet dedim ki, ayna neden icat edilmiş, ne güne yarar?
Herkes nedir, kimdir, kendisini bilsin diye değil mi?⁴⁶
Demirden yapılma ayna suretler içindir.
Can yüzünün aynasıysa çok pahalı çok değerlidir.⁴⁷

⁴¹ Küçük, a.g.e., s. 298.

⁴² Küçük, a.g.e., s. 298.

⁴³ Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, Ötüken Neşriyat, 2016, C.VI, Beyit: 811.

⁴⁴ Mevlana, *Mesnevi*, C.I, Beyit: 33.

⁴⁵ Mevlana, *Mesnevi*, C.I, Beyit: 33.

⁴⁶ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 94

Can aynası, ancak sevgilinin yüzüdür. O sevgilinin yüzü ki o diyardan.⁴⁸

Dedim ki ey gönül sen külli bir ayna ara, denize git, ırmaktan iş bitmez.⁴⁹

Böylelikle Mevlana'nın da dediği gibi can aynasını temizleyen arif, insan-ı kâmil, hakkın deryasına dalarak o diyardan sayısız güzel yansımalar gösterir. Böylelikle Mevlana Alay-ı illîyyine ulaşmanın yolunu seyr-i sulukta ve kalbi temizlemekte görmektedir.

Kaynakça

- Çelik, İsa, *Tasavvufi Düşüncede İnsan-ı Kamil*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebu'l Hasan Harakani, Nuru'l Ulum ve Münacatı*; Şehit Ebu'l Hasan Harakani, Ankara.
- Hira, Ayhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy. 1, s. 169-185.
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l Hasan Harakânî'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, Sayı: 15, 2015, ss.161-175.
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l-Hasan Harkanî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142.
- Kartal, Alparslan, "The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism", *ICHER Conference Proceedings*, Houston 2017, s. 20.
- Kartal, Alparslan, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243.

⁴⁷ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 95.

⁴⁸ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 96.

⁴⁹ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 97.

- Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, Ötüken Neşriyat, 2016, C:I, C:II., C:IV.
- Osman Nuri Küçük, *Fususul Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Öztürk, Emine, Kartal, Alparslan, Celep, Halil, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.
- Sırrı, Akbaba; *Mevlana'nın Mesnevide Yer Alan Ebu'l-Hasan El Harakânî (Hz) Hakkındaki İki Menkıbeden Eğitim İçin Çıkarılan Dersler*; Harakani Dergisi, Kars, 2014, Sayı:1.
- Şefik Can, *Mevlana Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*; Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Erişim Tarihi: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rifai.
- www.kuranmeali.org/kuran/tin-suresi; Erişim Tarihi:8.10.2017.